

POLITIKAI ESSZÉ

KÖRÖK A HOMOKBAN

MAJOR NÁNDOR

AZ ELRENDEZŐ ELVEK

1996. február 6-án. – Hegyi Gyula sokatmondó korjelenségre hívta fel a figyelmet *Eszmény és társadalom* című, a budapesti *Kritikában* közölt tanulmányában. Rámutatott: amióta a legfejlettebb polgári társadalmak gazdasága számára már-már létkérdés a nemzeti keretek meghaladása, a nemzet mint legitimációs eszme válságba került, s mindinkább kiürül. Már csak a felvilágosodás eszméjét elfogadó, de a fejlett országoktól gazdaságilag lemaradó államokban kezelik a nemzetet átfogó elrendező eszmeként. „A közös társadalmi eszmény ismételt elvesztésével a polgári társadalom mindenesetre jelentős keresztúthoz érkezett – írja gondterhelten Hegyi Gyula. – A spirituális és ideológiai értékek kimúlásával a társadalom kereshet magának filozófiailag kisebb igényű, ám rokonszenves eszményeket, de másfelől eljuthat odáig is, hogy nyíltan és egyértelműen az anyagi haszonszerzést, a pénz hierarchiáját tekinti a polgári társadalom egyetlen rendező elvének.”

Ha jól értettük, Hegyi Gyula úgy véli, hogy a pénz eszméje, bár a tőkés termelési mód meghatározó eleme, alkalmatlan arra, hogy a polgári társadalomban a nemzet helyett a hatalom legitimációs eszméjének szerepét átvegye, s ez elmélyítheti az egész formáció válságát. Ezzel alapjában véve jómagunk is egyetértünk. „A polgári társadalom sokat kockáztat, ha nyilvánosan árveréssé egyszerűsíti le önmagát, hiszen a kapitalizmus eredendő erkölcstelensége és igazságtalansága még a gondos tekintélyépítés idején is gyakran okozott kellemetlen feszültséget”, írja Hegyi Gyula. Még konkrétan prezentálja aggályát: „A hagyományos eszmények elvesztésével az új közösségi értékek elfogadása nélkül a polgári társadalom számára azonban lassan mégiscsak az anyagi haszonszerzés marad az egyetlen lehetséges eszmény. Az Egyesült Államokban már a terrorista Hearst-lány bírósági felmentése óta érzékelhető, hogy az igazságszolgáltatás nagyon sok pénzért legálisan is megvehető, s az utóbbi időben mindezt már kezdik axiómaként tudomásul venni az amerikaiak.

Ha a nagy világmonopóliumok a nemzeti kormányok fölé nőhetnek, akkor a nagyon gazdag emberek is fölötte állnak minden törvénynek és bíróságnak”.

De vajon csakugyan reális veszély volna, hogy a pénz eszméje kapilláris csurgással a nemzet eszméje helyébe lépjen a társadalom „rendező elvének” szerepében? Az intő jelek ellenére egyelőre kétellyel fogadjuk ezt az aggályt. Számításba vettük, hogy a „rendező elvet” a politika szférája adja. Kételyünk pedig a politikai legitimitáció mineműségéből fakad. Ne feledjük el, hogy a politikai legitimitáció csak azokban a társadalmakban ölthet formát, amelyekben a fennálló hatalmat alternatív politikai törekvések hatalma válthatja fel. Ha alternatíva nem létezhet, akkor a hatalom nem legitimitáción, hanem evidencián nyugszik. Mint az önkényuralmak esetében. Az evidencián nyugvó hatalmak legfeljebb konszolidációt érhetnek el, de legitimitációra nem tehetnek szert. Nem is tartanak igényt rá. Minket azonban nem ez, hanem a „rendes út” érdekel.

A legitimitáció mechanizmusa viszont két szinten szelektálja a hatalomra pályázó – és váltakozó – alternatív „rendező elveket” és azok bajvivőit. Az egyik szint a politikai mozgalmak és pártok törekvéseinek a szintje. A pártok ideológiájukkal szerezhetnek legitimitációt maguknak, a mögéjük sorakozó hívek révén. Ideológiájukban olyan politikai cselekvést irányoznak elő, amely meghatározott értékeken nyugvó, helyesnek vélt társadalom és hatalmi rendszer kialakítását sürgeti. Viszonyítási alapul mindig a meglévő társadalmat és politikai rendszert használják. Szabó Miklós ezért nyomatékosan változást sürgető, nagyobb teljességre törekvő s polemikus programideológiákat és status quót fenntartani igyekvő, töredékesebb, apologetikus állapotideológiákat különböztet meg egymástól. Aki a pénz eszméjét a társadalomban is totális viszonyrendszerré, sőt hatalmi rendszerré kívánná megtenni, annak előbb a politikai mozgalmak és ideológiák szintjén kellene – híveket toborozva – legitimitációt szereznie magának. Egyelőre még a fejlett társadalmakban sem látunk ilyen ideológiát valló, legitimitáció megszerzésére törekvő politikai csoportosulást.

A politikai legitimitáció másik szintjén egy-egy állam politikai rendszere, kormányzata nyerhet igazolást. Legitimitációval az a politikai hatalom, rendszer rendelkezik, amelynek polgárai elismerik, hogy az áldozatot is követelhet tőlük, s akkor is engedelmeskednek neki, amikor annak nincs módjában erőszakkal engedelmességre kényszeríteni őket, s ezenfelül arra is lehetőség van, hogy az illető kormányzatot alternatív politikai csoportosulás váltsa fel a hatalmon. Szabó Miklós szerint a politikai rendszerek és kormányzatok szintjén nemzeti legitimitációt vagy/és demokratikus legitimitációt lehet szerezni. Amikor a polgárok egy politikai hatalomnak azért engedelmeskednek, mert úgy vélik, hogy az a legfontosabb nemzeti érdekek szolgálatában áll, akkor nemzeti legitimitációval van dolgunk. Amikor pedig a polgárok azért engedel-

meskednek valamely politikai hatalomnak, mert ténykedését népuralomnak tekintik, illetve intézkedéseit arra illetékes szavazás fedezi, s mert meggyőződésük, hogy hasonló eséllyel az általuk támogatott elképzeléseket hordozó politikai csoport is hatalomra juthat, akkor demokratikus legitimitásról beszélhetünk. Természetesen vannak kormányzatok, amelyek mindkét alapon legitimitációt nyernek.

A nemzet és a demokrácia tehát nem egyszerű „elrendező elv”, hanem jóval több annál: a hatalomra pályázó ideológiák és a politikai kormányzatok s politikai rendszerek formájában testet öltött „elrendező elveknek” a próbatétele és szelektálója. A tőkés termelési mód kezdettől fogva világrendszerként öltött formát, politikai hatalmi rendszerét azonban az államba szervezett nemzet szintjén, a nemzetállamokban hozta létre. Ennek okairól s következményeiről Immanuel Wallerstein művei tájékoztatnak elgondolkoztató módon. Minthogy a hatalomra pályázó és azt elnyerő „rendező elveknek” a társadalom egészét fel kell ölelniük, vonatkozási keretükké természetszerűleg a nemzetállam, a nemzet eszméje vált. Csak ez a keretjelleg magyarázza, hogy hatalmon olykor nacionalista „rendező elvek” ellenében modernizációs „rendező elvek” hordozói nyertek nemzeti legitimitációt. A demokrácia viszont a nemzetállam szuverenitásának népuralmi minőségében jutott természetszerűleg a hatalomra pályázó s azt elnyerő „rendező elvek” próbatevő szelektálójának a szerepéhez. A demokrácia elvével járó procedúra nyitja meg az utat az „elrendező elvek” alternatív váltakozásának.

Érzésünk szerint ha a legújabb gazdasági folyamatok megbontják a nemzetállamok szuverenitásbeli, hatalmi keretét, akkor a nemzet eszméje mellé – de aligha annak helyébe – csak olyan eszmék kerülhetnek, amelyek szupranacionális vagy regionális szinten is a hatalom átfogó vonatkozási keretét jelenítik meg a „rendező elvek” megítélésekor, s amely keretek fokozatosan a polgárok identitástudatának is a részévé válnak. A nemzeti eszme mellett vonatkozási keretként megjelenhet közép-európai (vagy balkáni) s európai identitástudaton vagy effélelken nyugvó, kombinált hatósugarú szelektáló eszme. A politikai világalumal réme még sehol sem kísért; identitástudatuk még „üres”. A pénz eszméje a fentiek miatt nem válthatja fel a nemzet eszméjét egy ilyenemű szelektáló eszme szerepében. Amíg pedig az említett identitástudat ki nem lombosodik, a nemzeti legitimitáció elviszonylagosodása miatt vagy a demokratikus legitimitáció szerepe növekszik, vagy legitimitációt nélkülöző – evidenciára épülő – hatalmi rendszerek jutnak kifejezésre.

A demokratikus legitimitációnak azonban az elmúlt évtizedek során mindinkább elhalványult népuralmi (tartalmi) dimenziója, s igazolást mindinkább demokratikus választási procedúrájának (formai) dimenziójával nyújtott. J. A. Schumpeter már a negyvenes években, a kialakuló jóléti állam amerikai körülményei között felfigyelt erre a tartalmi kiürülésre, s radikális kritikával

kifejtette a „működő” demokráciáról kialakult képét. Legjobb lesz talán Ágh Attilának alábbi, tömör interpretációját és értékelését idéznünk Schumpeter elképzeléséről: „A politikai szféra tehát mindjobban kevesek ügyévé, társadalmi technikává vált, legalábbis makropolitikai szinteken, amelynek irányítása és ügyeinek lebonyolítása a politikus szakemberek monopóliumává szerveződött. A politikusok éppúgy viselkedtek, mint a vállalkozók, ugyanolyan jó szervezőképességgel intézték az ügyüket, s ezzel a politika üzletté, az üzleti élet szerves részévé vált, amelyet az is felerősített, hogy sikeres üzletemberek és menedzserek gyakran mentek át a politikai vezetésbe és viszont. Találó volt tehát Schumpeter megfigyelése, hogy a demokrácia csak a politikai élet olyan játékszabálya, amely szabadpiaci feltételeket biztosít a politikusoknak mint vállalkozóknak, hogy megküzdjenek a szavazatokért, s a megbízás megszerzése után a cégek, a versengő elitek sikerét csak az újabb szavazás dönti el. A politikai ember itt már csak a társadalom egyik szűk csoportja, mint politikai osztály jelenik meg, teljességgel a gazdasági ember módjára cselekszik . . .” Ágh Attila szerint Schumpeter elképzelését ezért nevezik „a politika piaci elméletének”.

Az uralomra pályázó s az uralmat megtartani törekvő politikai ideológiák – vagyis a társadalom „elrendező elvei” – eszerint némely országokban már fél évszázada piaci áruvá váltak, amelyekkel a választók és a politikai garnitúrák – afféle árverésként – négyévenként üzletelnek. Az elmúlt időszak mégis azt mutatja, hogy továbbra is a szociálliberális, az újkonzervatív, a szociáldemokrata „elrendező elvek” változatai bizonyulnak kelendő portékának, eszerint kifizetődő üzletnek is. Egyelőre se kereslet, se kínálat olyan „elrendező elvek” iránt, amelyek a pénz eszméjét a társadalomban is mindent átfogó hatalmi és viszonyrendszerként érvényesíthetnék. De tökéletesen egyetértünk Hegyi Gyulával: nagy szerencse, hogy ez nem történt meg. S ezen csak az változtathatna, ha a pénz eszméje is lehetővé tenné, hogy minden ember minden társadalomban az emberi méltóság ismérveivel összhangban éljen. Amire – őszintén szólva – nincs kilátás.

AZ ALAKZATOK

1996. február 29-én. – Tamás Gáspár Miklós a belgrádi *Naša Borbának* adott, szókimondó, ezért kijózanító interjújában néhány olyan értékelést is közölt, amelyeket elvitatni nem, de más fényben felvillantani talán érdemes volna. Egy ilyen értékelése a szerb nacionalizmus természetéhez fűződik. Tamás Gáspár Miklós rámutatott, hogy Jugoszlávia széthullásával nemcsak a szocializmus, hanem a hagyományos liberális nacionalizmus is kimúlt. „Az, ami a balkáni szintéren dominált és még mindig dominál, nem nacionalizmus, hanem

annak az ellentéte”, állítja Tamás Gáspár Miklós. Állítását arra alapozza, hogy a hagyományos nacionalizmus szószólói úgy vélték, franciának, magyarnak vagy szerbnek lenni dicsőség is meg kiváltság is; akkora büszkeség és önérzet volt bennük, hogy úgy képzeltek, a más nemzetiségűek örömmel olvadnak majd be a francia, a magyar, a szerb nemzetbe, ha erre lehetőséget nyújtanak nekik. „A mai etnokulturális nacionalisták és törzsi harcosok meg atyák viszont – amiként én nevezem őket: etnqnarchisták – nem bíznak ebben; ők úgy vélik, hogy a politikai közösség és az etnikai csoport határainak egybe kell esniük, s aki nem tartozik az egyikhez, az nem tartozhat a másik közösséghez sem; tehát a politikai közösségnek nem lehet tagja az, aki nem tagja az etnikai közösségnek, így az illető végül is választhat: vagy elköltözik, vagy meghal”, vonja le a konklúziót Tamás Gáspár Miklós. Hol vannak a hagyományos nacionalistáktól Karadžić hívei – kérdezi Tamás Gáspár Miklós –, akik szerint a szerbek képtelenek más nemzettel együtt élni, s ezért etnikai tisztogatásra, népirtásra vetemedtek.

De ha megengedjük, hogy a nacionalizmusnak is lehetnek válfajai, s számításba vesszük, hogy a mai liberalizmus vagy konzervativizmus is elképesztő mértékben különbözik a száz évvel ezelőtti liberalizmustól és konzervativizmustól, mégis ugyanazt a fogalmat használjuk rájuk, vajon egyértelműen állíthatjuk-e, hogy Jugoszláviában a szocializmussal együtt maga a nacionalizmus is kipusztult?

Ismeretes, hogy a szerb nemzeti célokat s Nagy-Szerbia vízióját még Ilija Garašanin szerbiai miniszterelnök fogalmazta meg *Načertanije* című művében, 1844-ben, felsorolván mindazokat a „szerb földeket”, amelyeket Szerbiának majd „egyesítenie” kell. Természetesen a Szerbiához csatolandó területek némelyikén a szerbek csak szórványban éltek, a többséget más délszláv népek alkották. Szerbia ehhez a vízióhoz tartotta magát az Oszmán Birodalom ellen vívott összes balkáni háborúiban. A múlt században is meg a századelőn is. Az első világháborúban Szerbiának kettős célja volt: vagy létrehozni Nagy-Szerbiát, vagy egyesíteni az összes délszláv földeket. 1915-ben Szerbia – állítólag – titkos szerződést kötött Nagy-Britanniával, amelynek értelmében győzelem esetén megkapta volna a Garašanin megálmodta Nagy-Szerbia jelentős részét. 1918-ban azonban a győztes Szerbia – nemzetközi támogatással – ennél is nagyobb országot hozhatott létre: egyesíthette a széthullott Osztrák–Magyar Monarchiából kiváló délszláv népeket is. Az egyesítésben öröm is, üröm is volt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrehozásával végre minden szerb egy országban élt, de a több, már korábban kialakult délszláv nemzetet és más nemzeti kisebbséget felölelő országban a szerbség nem volt többségi, hanem csak legszámosabb nemzet. (Hiszen a mai Szerbia lakosságának az egyharmada sem szerb.) Az egyesülés különben sem volt zavarmentes: a horvátok meg a szlovének kezdettől fogva föderatív államberendezést szorgalmaztak, hovato-

vább az Osztrák–Magyar Monarchiából származó területeket a leendő föderációban saját, együvé tartozó tagállamukként képzelték el. Ezzel azonban elvitták azokat a területeket, amelyeket Nagy-Britannia 1915-ben – állítólag – Szerbiának ígért. Szerbiának 1918-ban sikerült letörnie ezt a törekvést. A szerb nacionalizmusnak a fentiek ellenére megvolt az önbizalma ahhoz, hogy a délszláv népeket megkísérelje egybeolvasztani. Előbb a „három elnevezésű egy nemzet” eszméjével próbálkozott, a húszas évek végére azonban világossá vált, hogy közös név nélkül a három nemzet nem válhat eggyé. Ekkor az ország Jugoszláv Királysággá változtatta a nevét, a szerb nacionalisták pedig a jugoszláv patriotizmus kialakításával igyekeztek az asszimiláció ügyét előmozdítani. A harmincas évek végére kiderült, hogy ez sem elegendő. Ekkor a rezsim autonóm jogokkal Horvát Bánságot alakított; a horvátok ezt államiságuk magvának tekintették. Ez az intézkedés nagy elégedetlenséget váltott ki a Szerb Művelődési Klub köré tömörült nacionalista értelmiség soraiban. Ők fogalmazták meg első ízben, hogy 1918-ban hiba történt: előbb létre kellett volna hozni Nagy-Szerbiát, s csak aztán hozzáfogni a délszláv népek egyesítéséhez. Hogy világos legyen, mi hova tartozik, s kinek mi dukál. Ezt a mulasztást gondolta helyrehozni dr. Stevan Moljević *Homogén Szerbia* című, 1941-ben, Jugoszlávia feldarabolása után kelt fogalmazványában. Moljević Szerbia második világháborús céljait foglalta össze; fogalmazványja a csetnik hagyományokat követő Ravna Gora-i Mozgalom hivatalos dokumentumává vált. Ennek a mozgalomnak az élén Draža Mihailović tábornok, a Londonba menekült jugoszláv királyi kormány hadügyminisztere állt. Az elképzelés szerint Jugoszlávia a háború után szerb, horvát és szlovén tagállamból álló föderáció lett volna, Szerbia határait azonban a háború folyamán bárki megkérdéze nélkül, kész tényt teremtve kellett volna kijelölni. Dr. Moljević részletesen leírta Nagy-Szerbia határait, kiemelve, hogy Szerbiának a nevezett területekre „biztonsága és fennmaradása miatt” múlhatatlanul szüksége lesz, „még ha néhol napjainkban nincs is meg a szerb többség”. Bárki méltán felteheti a kérdést: miként ígérhetett dr. Moljević „homogén Szerbiát”, ha maga is bevallotta, hogy olyan területeket is Szerbiához sorolt, amelyeken nincs meg a szerb többség. A válasz félreérthetetlen: „A lakosságcsere és a kivándoroltatás, kivált a horvátoké a szerb területekről, és a szerbeké a horvát területekről, az egyetlen járható út ahhoz, hogy szétválasztódjanak, s jobb viszony bontakozhasson ki közöttük . . .”, írta dr. Stevan Moljević. Ne feledjük el, ezt a „lakosságcserét”, a „kivándoroltatást” és a „szétválasztást” a homogén Szerbia létrehozása keretében „bárki megkérdéze nélkül”, illetve „kész tényt teremtve” kellett volna véghezvinni. Szerintünk ez félelmetesen emlékeztet a fél évszázaddal később bekövetkezett etnikai tisztogatásra. 1945-ben dugába dőlt az elképzelés, de 1991-ben, Jugoszlávia második széthullásakor ez az agyrém is életre kelt.

Miért ne volna ez az attitűd a szerb nacionalizmus autentikus szüleménye? Genezisét tekintve annak látszik. Vagy már dr. Moljević idejében is halott lett volna a szerb nacionalizmus? Vajon nem is a szocializmussal egy időben, hanem jóval korábban kimúlott volna? Hiszen ennek az attitűdnek a hordozói szerb többséget igyekeztek kialakítani ott is, ahol az hiányzott, hogy aztán már eldöcögessen a türelmes asszimiláció. S kimenteni igyekeztek a kisebbséggé apadt szerbséget onnan, ahol idővel idegen nemzetekbe asszimilálódhatott volna. Vajon nem a radikális nacionalizmust jellemzi általában is az efféle igyekezet? Beleértve azt is, hogy nem retten vissza gyilkos eszközöktől sem.

O tempora, o mores!